

Літературознавство. Фольклористика. Мовознавство.

Криловець А.О.

Проблема правди - неправди в драматургії Володимира Винниченка

Драматургія В. Винниченка - визначне явище не тільки в українському, а й загально-європейському масштабі - нині повертається до свого читача і глядача, звільняючись від кількадесятилітнього ідеологічного намулу. Дружина митця Розалія Яківна вірила, що "швидко прийде час, коли ім'я його буде на всіх устах і пам'ять про нього співатиметься в найдаальших кутках української землі"(1). Сьогодні ці часи, хай і не так швидко, як мріялося, все ж настали. Після багаторічних замовчувань та вульгарно-соціологічних перекирвань письменникові повертається чесне ім'я. Його творчість стає предметом наукових досліджень, неупередженого прочитання. В останні роки, окрім численних журнальних статей, побачили світ монографічні праці, присвячені літературній діяльності письменника(2).

Відродно, що їх автори, полемізуючи між собою, висловлюють діаметрально протилежні погляди на драматургічну творчість В.Винниченка. Якщо Л.Мороз, відштовхуючись від відомої тези В. Стуса, що "драматургія - це сто рівноцінних правд (бо кожен персонаж має свою правду життєву), що жодній із правд нема переваги"(3), говорить про плюралістичність людської природи, неодномірність художніх й екзистенційних колізій, а відтак - і багатозначність п'єс драматурга, то Л.Дем'янівська, зміщуючи близькі, але не тотожні поняття "правда" й "істина", приходить до доволі таки тривіального висновку, що письменник "добуває одну-єдину правду - правду гуманістичну, оперту на одвічні закони людської - християнської моралі"(4).

Безперечно, такий підхід до творчості В.Винниченка надто спрощений і однобічний. Письменник, за словами Л.Онишкевич, "випередив західноєвропейську літературу на які три десятки років тим, що перший увів екзистенціалізм у західну драму. Він зумів передбачити, передчути і відмітити ситуацію вагань і вільного вибору, які стали щораз то гострішими проблемами для людини ХХ століття"(5).

Драматург намагався зрозуміти кожного свого героя, перейнятися його болями й турботами. У п'єсах В. Винниченка досить часто за зовнішньою історією життєвого моменту чи випадку криються роздуми над глибинними, внутрішніми механізмами певних явищ, окремих людських характерів. Власне, його драматургія є своєрідним філософуванням, що принципово відрізняється від традиційної лінійної логіки з її двома діаметрально протилежними твердженнями, його драматичні твори, тяжіючи до доксології, допускають "одночасну істинність багатьох думок"(6).

Ця багатозначна логіка яскраво виявляється у п'єсах "Брехня"(1910) і частково "Базар"(1910). Письменник, звертаючись до дихотомії "істина - брехня", задумується над причинами й процесом, над можливістю взаємопереходу цих явищ. "Істина є постаріла брехня. Всяка брехня буває істиною"(7), - говорить Наталя Павлівна. Це твердження прямо перегукується зі словами Гелена із драматичної поеми Лесі Українки

"Кассандра"(1907):

*Що правда? Що неправда? Ту брехню,
що справдиться, всі правдою зовуть.
Одного разу раб мені збрехав,
що мій фіал украдено, бо просто
не хтілося йому шукать фіала,
а поки лінувався раб, то й справді
фіал було украдено. Де правда
була тут, де брехня? Тоненька смужка
брехню від правди ділить у минулім,
але в прийдешньому нема вже й смужки (8).*

Незважаючи на явний збіг вихідної тези, різниця між персонажами двох драматичних творів усе ж досить відчутна. Не зв'язана чіткими моральними критеріями життєва філософія Гелена переростає в апологію брехні. Стоячи на позиціях етичного релятивізму, віщун прорікає "те, що корисно або що почесно". Оманливе відчуття близької сьогочасної вигоди зводить Гелена на манівці, а згодом, після падіння Трої, навіть штовхає на зраду батьківщини. Брехня ж Наталі Павлівни живиться зовсім з інших джерел.

П'єсу В. Винниченка можна трактувати в багатьох аспектах, оскільки вона містить в собі

не одну неподільну й абсолютну істину, а багато локальних, конкретних правд. Власне, в основі твору лежить парадокс, який із доведенням істинності певного “висловлювання неминуче веде до визнання його хибності і навпаки”(9).

Перше, поверхове прочитання п'єси може бути таким: зрадлива жіночка, прикриваючи брехнею свою аморальну поведінку, заплутується в неправді й отримує заслужену покару за перелюб - закінчує життя самогубством. Безчесній Наталі Павлівні довгий час вдається заздалегідь прораховувати можливі варіанти і вміло уникати прикросів. Головна героїня легко дурить свого наївного довірливого чоловіка Андрія Карповича та молодого недалекого поета Тосю, котрого видає за кузена.

До такого потрактування п'єси був близький Микола Вороний, хоч і вбачав витоки основного конфлікту дещо в іншому: “Бажання особистого щастя, радості життя, хоча б в міщанських рамках і в мікроскопічній дозі, для неї оплачувалось занадто дорогою ціною - компромісом з совістю; такої ціни людині з чуткою, ніжною душею не було змоги далі платити і вона, взявши на себе надмірні обов'язки, мусила збанкрутувати.(...) Не маючи сталого і ширшого світогляду, твердих переконань про права і обов'язки особи перед собою і перед громадянством, вона постаралась насамперед укластись в одгороджені для неї сімейні рамки і тоді вже зважилась украсти і собі шматочок особистого щастя, але, щоб заспокоїти свою совість, мусила утворити штучну ілюзію права на це. Такою ілюзією була для неї апологія брехні”(10).

Щоправда, подекуди серед різноманітних інтерпретацій п'єси зустрічалися й принципово відмінні судження. Чи не найдоброзичливіше відгукнувся про головну героїню німецький режисер вистави за п'єсою “Брехня” в м. Берліні 1923 року Фрідріх Кайслер: “...У певних умовах брехня може бути правдою - ось ідея цього твору. Однак в цьому аж ніяк нема загравання із самим поняттям брехні, ні спроби прикрасити брехню як таку; навпаки, тут йдеться про справді рідкісний випадок вияву людської шляхетності й жертвності засобами брехні. Драма могла б також називатися “Добро”(11).

Проте можлива й інша інтерпретація твору. П'єсу “Брехня” можна сприймати як трагедію непересічної особистості в колі невиразних, дрібних,

безбарвно-сірих людей. Чоловікові Андрію Карповичу, який начебто й цінує її на словах, “в сто - куди! - в тисячу разів легше” було б пережити смерть дружини, ніж довідатися про те, що вона його зраджує. Іван Страгонович також пред'являє свої “права” на Наталю Павлівну, вимагаючи смертю довести любов до нього. Постійних доказів кохання вимагає і поет Тось. Домагання чоловіків ставлять головну героїню в досить складну ситуацію, з якої важко знайти гідний вихід. Зусебіч оточена голодними на любов споживачами, вона з останніх сил балансує над прірвою, намагаючись брехнею порятувати і себе, і їх утримати в рамках гуманності й добропристойності. Брехня Наталі Павлівни - єдина зброя жінки проти агресивного споживацтва чоловіків.

Головна героїня п'єси всіх жаліє, кожного намагається зрозуміти. Її ж не жаліє ніхто. Мало того, кожен ще й намагається аналізувати її вчинки, зовсім не даючи собі звіту про власні. Наталя Павлівна з необхідності захищатися вдається до самоаналізу. “Аналіз характеру є порятунок душі, її зцілення, і він пропонує сучасні засоби для того, щоб звільнити особистість від старого “я” й надати можливість нарешті виявитися нічим не пригнічуваній реальній особистості (12), - вказує американський філософ Г. Уеллс. І справді, самоаналіз, хоча й ускладнює життя Наталі Павлівни, рятує її душу, приводячи героїню до критичної самооцінки і каяття. Відмовляючи коханцеві Тосю у сподіванні на спільне подружнє життя, головна героїня говорить, що не може завдати кривди й потривожити спокій свого свекра: “...мені хотілось стати на коліна перед його батьком, обмити його ноги й витерти їх своїм волоссям”. Ці слова Наталі Павлівни - пряма аллюзія до Марії Магдалини. Біблійній грішниці, яка обмила ноги Ісусу Христу, були прощені всі її гріхи за щире каяття і здатність до безкорисливої любові-агапе.

Любов'ю-агапе керується у своєму житті й Наталя Павлівна: “Умри я - це для них в тисячу раз легше, ніж зрада. В тисячу раз! Це буде просто нещастя, але віра в щастя, в людину не розіб'ється. Розумієш? Їм легко буде жити”. Добре тямлячи біблійні слова про те, що “у великій мудрості багато печалі, і хто помножує знання, помножує скорботу” (Екклезіаст 1; 18), головна героїня вирішує уберегти своїх рідних від болю зради. За їхнє незнання Наталя Павлівна жертвує власним життям.

Морально-етична проблематика твору В.Винниченка "Брехня" ув'язується в єдине ціле зі складними філософськими питаннями. П'єса є ніби свосереднім художнім підтвердженням думок відомого російського філософа Льва Шестова: "Голодній людині дали кусень хліба й сказали лагідне слово – їй ласка видалася дорожчою за хліб. Але якби її лише попестили й не нагодували, вона, можливо, зненавиділа б добрі слова. Тому слід завжди бути обережним у висновках, - звісно, за припущення, що істина потрібніша від втішної брехні" (13). П'єса В. Винниченка не дає відповіді на питання: що потрібніше - правда чи брехня? Порушена проблема залишається відкритою.

Література:

1. Цит. за кн.: Жулинський М. Голгофа Володимира Винниченка // Володимир Винниченко. Заповіт борцям за визволення.- К., 1991.- С.127.
2. Гнідан О.Д., Дем'янівська Л.С., Йолкіна Л.В., Гуляк А.Б. Володимир Винниченко; Грицько Григоренко: Штрихи до портретів: Навчальний посібник. - К., 1995; Гнідан О.Д., Дем'янівська Л.С. Володимир Винниченко: Життя, Діяльність, Творчість: Навчальний посібник для студентів-філологів.- К., 1996; Мороз Л.З. "Сто рівноцінних правд...": Парадокси драматургії В. Винниченка.- К., 1995.
3. Стус В.С. Вікна в позапростір: Вірші, статті, листи, щоденникові записи.- К., 1992.- С. 242.
4. Гнідан О.Д., Дем'янівська Л.С. та ін. Володимир Винниченко, Грицько Григоренко: Штрихи до портретів: Навчальний посібник.- К., 1995.- С.121.
5. Онишкевич Лариса. "Пророк" - остання драма Володимира Винниченка // Слово. Збірник 5.- Едмонтон, Альберта, Канада, 1973.- С.204.
6. Сырцова Е.Н. Диалогика истории философии // История философии и культура.- К., 1991.- С.46.
7. Винниченко В.К. Вибрані п'єси.- К., 1991.- С.193.
8. Українка Леся. Зібрання творів: У 12 т.- К., 1976.- Т.4.- С.61.
9. Вригт Г.- Х. Логика и философия в XX веке // Вопросы философии.- 1992.- № 8.- С.87.
10. Вороний М.К. Твори.- К., 1989.- С.423.
11. Цит. за кн.: Мороз Л.З. "Сто рівноцінних правд...": Парадокси драматургії В. Винниченка.- К., 1995.- С.106.
12. Уэллс Г. Крах психоанализа. От Фрейд к Фрейду.- М., 1968.- С.223.
13. Шестов Л. Апофеоз беспочвенности.- Л., 1991.- С.101.